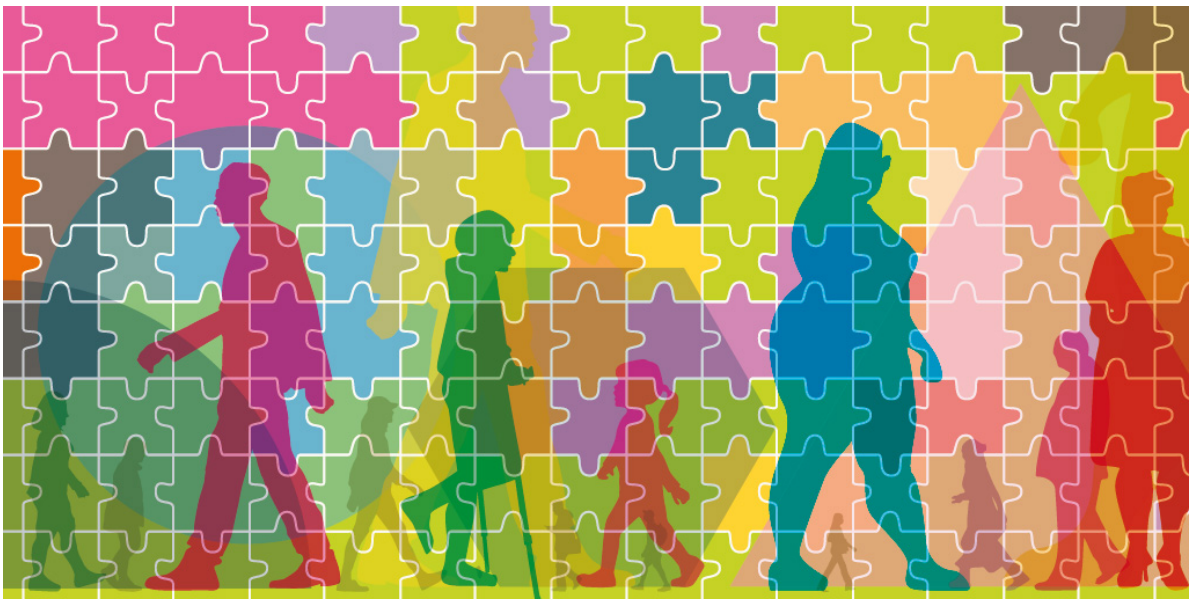
INTERSECCIONALITAT

Cap a un feminisme jurídic interseccional

Rocío Medina Martín

Il·lustració: Eduardo Luzzatti

Encara que algunes terminologies properes al concepte d'interseccionalitat ja s'han incorporat en normatives autonòmiques i estatals, el concepte mateix continua sent poc conegut i aplicat en els feminismes, i en especial, al si de les polítiques públiques [1]. Per rastrejar l'emergència de la interseccionalitat com una de les aportacions feministes més significatives, és necessari comprendre el context històric que va suposar "el gir de la consciència feminista", en el salt de la segona a la tercera onada feminista [2]. En aquest context, com veurem a continuació, es van anar elaborant les bases conceptuals i polítiques de la interseccionalitat, sempre que l'entenguem com la "sinergia inseparable" entre la investigació crítica i la praxi feminista, convertint-se des d'aleshores en una eina fonamental de i per a les teories crítiques, incloent les teories crítiques del dret i els estudis activistes.

Orígens de la interseccionalitat

Des de la dècada dels 70, es van anar elaborant importants crítiques als conceptes de *dona* i *opressió*, que van fonamentar els feminismes de la segona onada feminista (els feminismes liberal, radical i socialista). Així, per exemple, els feminismes lesbians van destacar l'absència de l'orientació sexual en aquestes anàlisis i van revelar l'*heterosexualtitat*

obligatòria com un règim polític, evidenciant que *dona* i *opressió* es van teoritzar a partir de marcs de pensament heterosexuals [3]. Igualment, les feministes negres nord-americanes van qüestionar l'absència de la "raça" i la classe en el pensament feminista [4]. També les feministes xicanes, a partir de les seves vivències i teoritzacions sobre la frontera geogràfica –que també era lingüística, sexual i epistèmica– van assenyalar la necessitat de tenir en compte les experiències de les dones migrants i originàries de comunitats ancestrals i, per tant, la seva identitat múltiple [5]. Per la seva part, el "feminisme del Tercer Món" va denunciar el tractament que des d'alguns sectors feministes d'esquerres s'havia estat fent de la "dona mitjana del Tercer Món" com una dona essencialment víctima de la cultura o de la religió, tractament que acabava legitimant el salvacionisme de les dones del sud global per part de les feministes del nord [6].

Aquest esdevenir crític que s'ha denominat feminismes perifèrics, d'altres o del Sud, constitueix una genealogia feminista que ha qüestionat la idea que existeix "una opressió" compartida i essencial que explica la subordinació de "la dona" [7]. Més aviat, el punt de partida de la tercera onada feminista va suposar posar en evidència que la "dona" a la qual remet la segona onada era, en termes de subjecte jurídic, una dona blanca, heterosexual, de classe mitjana i amb cert nivell cultural, l'experiència d'opressió de la qual va ser interpretada com la universal, substituint les de totes les altres dones. Des d'aquest punt de vista, podem assenyalar que, si les pràctiques i les reflexions feministes no incorporen les variables d'orientació sexual, "raça", classe, colonialisme, diversitat funcional o edat, entre altres de possibles segons els contextos, corren un elevat risc de reproduir biaixos heterosexistes, racistes, classistes, etc., amb les importants implicacions que això té en les teories i pràctiques emancipadores.

Sovint, els estudis sobre interseccionalitat solen situar el seu origen en el feminisme negre nord-americà a partir de l'obra de l'advocada afroamericana Kimberlé W. Crenshaw [8] [9] o, a tot estirar, en el famós *Manifest del Combahee River Collective* (1977) [10]. Tanmateix, reconeixent les innegables aportacions que des d'allà també van nodrir l'origen de la interseccionalitat, segons la meva opinió aquesta tasca de reconfiguració epistemològica va venir determinada per la sinergia generada a partir de totes les propostes crítiques ja presentades, tenint en compte que, d'una banda, no s'han citat totes i, d'altra banda, que també s'han anat elaborant teories i pràctiques sobre la multiplicitat de les discriminacions des d'altres latituds i espais, encara que no es denominessin interseccionals.

En aquest sentit ampli, podem entendre la interseccionalitat com l'abordatge de les problemàtiques i propostes feministes a partir de variables com a sexe-gènere, "raça", classe, orientació/identitat sexual o diversitat funcional, entre altres possibilitats, examinant la manera que aquestes possibles variables es co-constitueixen de manera situada. Amb altres paraules, es tracta de comprendre que les subordinacions de les dones no només tenen a veure amb el que fan els homes.

> La tercera onada feminista va posar en evidència que la "dona" a la qual remet la segona onada era una dona blanca, heterosexual, de

> classe mitjana i amb cert nivell cultural. La seva experiència d'opressió va ser interpretada com a universal, substituint la resta

Des d'aquest enfocament, ni totes les dones no pateixen les mateixes violències ni totes les violències sobre les dones es constitueixen sota els mateixos eixos, la qual cosa té implicacions fonamentals en l'àmbit de les polítiques públiques a l'hora de prevenir i abordar les múltiples formes de les violències sobre la diversitat existent de dones. Sota aquesta perspectiva, des de l'obligació de recollida de dades específiques en l'àmbit de les violències masclistes per part de les administracions fins a la implementació d'estàndards internacionals com la diligència deguda, passant per l'elaboració de diagnòstics coparticipats amb les persones afectades, un enfocament interseccional suposa també reconfigurar la construcció de les polítiques públiques a partir del reconeixement de la subjectivitat política i de l'agència de les persones afectades, qui, lluny de ser considerades únicament víctimes, posseeixen sabers i coneixements propis imprescindibles per a una política pública que pretengui la transformació social.

El reconeixement de la interseccionalitat en la normativa internacional i estatal

Encara que no cita directament la interseccionalitat, la Convenció Interamericana per prevenir, sancionar i erradicar les violències contres les dones –Convenció de Belem do Pará (1994)– és el primer document que al·ludeix a la multiplicitat de factors que generen la vulnerabilitat de les dones a la violència [11]. Per la seva part, la Declaració i Plataforma d'Acció de Beijing (1995) reconeix per primera vegada, en el marc del sistema universal de protecció dels drets humans, que la multiplicitat de factors pot ocasionar discriminació en contra de les dones. Però no serà fins a la Conferència Mundial contra el Racisme, la Discriminació Racial, la Xenofòbia i les formes connexes d'Intolerància –Conferència de Durban (2001)– quan es reconeix expressament el concepte de "discriminació múltiple" en diverses ocasions, vinculada als factors de raça i gènere, i de manera nova en el dret internacional. Tanmateix, és necessari assenyalar que han estat les Observacions i Recomanacions Generals de les diferents Convencions les que han introduint la interseccionalitat en l'àmbit internacional a partir dels Comitès, malgrat ser *soft law*. També és destacable la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH) i de la Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH), on s'han formulat sentències històriques [12], reconeixent la discriminació interseccional duta a terme per part dels estats.

Existeixen reconegudes autories a l'hora d'abordar el complex debat, encara no resolt, sobre convergències i divergències entre les discriminacions múltiple, composta o interseccional, o entre l'enfocament unitari, múltiple o interseccional. A tall de síntesi, podem afirmar que encara que la discriminació múltiple ha estat present en el discurs institucional des de la Declaració Universal dels Drets Humans, on ja es reconeixia la potencial discriminació per una pluralitat de motius, els qui advoquen per l'ús de la

discriminació interseccional i no múltiple argumenten que, mentre que la primera permet entendre els efectes propis que genera aquest tipus de discriminació, configurant per tant un nou tipus de discriminació, la segona es limita a entendre els efectes de manera additiva.

Si la discriminació múltiple, de manera generalitzada, fa al·lusió a discriminacions separades que coincideixen en una situació donada, la interseccional genera a més una forma nova i específica de discriminació que afectaria de manera sistemàtica a determinats grups de dones. A tall d'exemple, d'aquest últim cas podríem citar l'esterilització de les dones amb diversitat funcional o l'assetjament que pateixen les dones gitanes als hipermercats per part de la seguretat contractada pels esmentats centres. De fet, actualment, en l'àmbit del dret antidiscriminatori, la interseccionalitat és entesa com «la discriminació per més d'un motiu quan la contribució específica de cada un és indiscernible (efecte sinèrgic), o quan els efectes totals de les discriminacions es poden apreciar únicament tenint en compte la combinació de dos o més motius (efecte cumulatiu)».

En el cas europeu, a partir de l'any 2000, el concepte de discriminació múltiple es va inserir en la Directiva 2000/43/CE per a la implementació del principi d'igualtat de tracte sense distinció d'origen racial i en la Directiva 2000/78/CE de no discriminació en l'ocupació i en la formació, que va establir un marc general per combatre la discriminació partint de la religió o creença, discapacitat, edat i orientació sexual en matèria laboral. Tanmateix, aquestes normatives aborden separadament les desigualtats i no esmenten la interseccionalitat. Mentrestant, fins l'any 2000 el gènere ha estat abordat a Europa des d'un enfocament unitari; en les últimes dues dècades, però, l'enfocament múltiple ha estat adoptat a la legislació i a l'agenda política europea i, només molt recentment, s'entreveu la possibilitat d'un enfocament interseccional, encara que acompanyat, això sí, d'intensos debats.

En el cas de l'Estat espanyol, a tall d'exemple, podem citar la Llei 3/2007 per a la igualtat efectiva d'homes i dones, que a l'article 20.c ja feia referència a la discriminació múltiple, i també la Llei 1/2004, de mesures de protecció integral contra la Violència de Gènere, que a l'article 32.4 refereix la necessitat d'atendre especialment la situació de les dones que puguin tenir més risc de patir violència de gènere. Respecte a les lleis autonòmiques més destacables, la Llei autonòmica del País Basc per a la Igualtat de Dones i Homes, Llei 4/2005, recull al seu article 1.c la necessitat de garantir els drets fonamentals "d'aquelles dones o grups de dones que pateixin una múltiple discriminació", i al seu article 16.c, sobre l'adequació d'estadístiques i estudis, apunta la necessitat de dissenyar i introduir els indicadors i mecanismes necessaris que permetin el coneixement de la incidència d'altres variables la concurrència de les quals resulta generadora de situacions de discriminació múltiple. Per la seva banda, la Llei catalana 11/2014, de 10 d'octubre, per garantir els drets de les lesbianes, gais, bisexuals, transgèneres o intersexuals i per erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia, també defineix la discriminació múltiple a l'article 4.e.

> Encara que utilitzin el concepte d'interseccionalitat, les polítiques

> feministes i d'igualtat reprodueixen desigualtats entre les mateixes dones i reforcen les estigmatitzacions

Tanmateix, en general, aquestes disposicions no han anat acompanyades fins ara de dispositius eficaços en l'àmbit de la política pública que garantissin el seu desenvolupament i compliment. D'aquí l'enorme repte que afronta la recent Llei catalana 17/2020, del 22 de desembre, de modificació de la Llei 5/2008, del dret de les dones a erradicar la violència masclista, en incorporar expressament i directament, ara sí, el concepte d'interseccionalitat al seu article 3.k. No hi ha antecedents pràctics significatius d'implementació d'aquest concepte en l'àmbit de les polítiques públiques contra les violències masclistes a l'Estat espanyol.

A tall de conclusió

A partir d'una reflexió feminista interseccional, més enllà dels debats teòrics i institucionals sobre la incorporació del concepte en l'àmbit jurídic i institucional, podem assenyalar almenys tres abastos fonamentals de la interseccionalitat en el pla de la política i l'ètica feministes. En primer lloc, les anàlisis interseccionals desplacen el focus cap a la dimensió del poder com a element constitutiu de les relacions socials, no només sobre les dones, sinó també entre els mateixos grups d'activisme polític feminista, les seves agendes i propostes legislatives. En segon lloc, assenyalen el paper del dret a la producció d'efectes excloents de les polítiques d'igualtat en centrar-se en el gènere de manera aïllada. I, finalment, requereixen la intersecció entre disciplines i sabers diversos que permeti la desconstrucció i la descolonització dels discursos jurídics feministes, que, encara en nom de totes les dones, només reconeixen com a subjectes de drets reals i concrets a alguns perfils de dones.

En aquest sentit, la interseccionalitat ens interpel·la a fer-nos càrrec d'una responsabilitat històrica i generacional al si dels feminismes: revelar com també les polítiques legislatives feministes i les polítiques públiques d'igualtat estan reproduint desigualtats entre les mateixes dones, i reforçant les estigmatitzacions, encara que aquestes mateixes polítiques i lleis puguin utilitzar el concepte d'interseccionalitat. Només a partir d'aquest desvetllament –primer pas necessari per al desmuntatge de les estructures de poder que sostenen l'esmentada reproducció a l'interior dels feminismes– podrem construir una agenda pública feminista interseccional que respongui a les múltiples necessitats i demandes de les dones en la seva diversitat.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — Platero, Raquel Lucas (2016). «La recepción del debate sobre la interseccionalidad y su impacto en las políticas públicas de igualdad de género del Estado español». A: La Barbera, Maria Caterina; Cruells, Marta (coord.), *Igualdad de género y no discriminación en España : evolución, problemas y perspectivas*. Madrid: Centre d'Estudis Polítics i Constitucionals, p. 501-528.

2 — Encara que amb una intenció explicativa s'utilitza el paradigma de les onades del feminisme, és necessari recordar que es tracta d'un relat que ha construït una historiografia feminista centrada en els "feminismes hegemònics".

3 — Veure:
• Wittig, Monique (1973). *El cuerpo lesbiano*. Valencia: Editorial Pre-Textos.

• Rich, Adrienne (1980). «Heterosexualidad obligatoria y existencia lesbiana», *Sangre, pan y poesía. Prosa elegida 1978-1985*. Barcelona: Icaria, p. 41-86.

4 — Veure:
• Davis, Angela (1981). *Mujeres, raza y classe*. Madrid: Akal.

• Hill Collins, Patricia (2012). «Rasgos distintivos del pensamiento feminista negro». A: Jabardo, Mercedes (ed.), *Feminismos negros. Una antología*. Madrid: Traficantes de sueños, p. 99-131 (col·lecció *Mapas*).

5 — Anzaldúa, Gloria (1987). *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.

6 — Mohanty, Chandra (2008). «Bajo los ojos de Occidente. Feminismo académico y discursos coloniales». A: Suárez, Liliana; Hernández, Rosalva (ed.). *Descolonizando el feminismo. Teorías y prácticas desde los márgenes*. Madrid: Cátedra, p. 112-162 (col·lecció *Feminismos*).

7 — Veure:
• Medina, Rocío (2013). «Feminismos periféricos, feminismos-otros. Una genealogía feminista decolonial para reivindicar». *Revista Internacional de Pensamiento Político*, vol. 8, p. 53-79.

• Medina, Rocío (2014). «Resignificaciones conceptuales y epistemológicas en el pensamiento político feminista eurocéntrico desde los feminismos periféricos». *Cuadernos electrónicos de filosofía del derecho*, núm. 29, p. 72-98.

8 — Crenshaw, Kimberlee (1989). *Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum.

9 — Crenshaw, a partir de dos dels seus textos més coneguts, va encunyar el terme interseccionalitat. El seu text *Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (1989/2020) va qüestionar des del feminisme negre com la doctrina antidiscriminatòria estava construïda sobre eixos aïllats de discriminació com a raça i gènere (coincidint amb les teories feministes i antiracistes), el que suposava la desaparició teòrica de les dones negres i evidenciava els límits analítics del feminisme i de l'antiracisme. També a "Cartografiant els marges: Interseccionalitat, polítiques identitàries, i violència contra les dones de color" (1991/2012), Crenshaw va utilitzar el terme per demostrar, partint des de les experiències de violència de gènere patides per les dones negres, que els múltiples sistemes de poder (sexisme, racisme i classisme) són inseparables dels efectes que aquests tenien per a les seves vides, i que aquestes desigualtats socials que es produïen eren diferents de les dels homes negres o les dones blanques.

10 — Un dels paràgrafs més famosos del Manifest afirma: “La declaració més general de la nostra política en aquest moment seria que estem compromeses a lluitar contra l’opressió racial, sexual, heterosexual i classista, i que la nostra tasca específica és el desenvolupament d’una anàlisi i una pràctica integrats basades en el fet que els sistemes majors d’opressió s’encadenen. La síntesi d’aquestes opressions crea les condicions de les nostres vides”.

11 — El seu article 9 diu, literalment: «Per a l’adopció de les mesures a què es refereix aquest capítol, els Estats Parts tindran especialment en compte la situació de vulnerabilitat a la violència que pugui patir la dona en raó, entre altres, de la seva raça o de la seva condició ètnica, de migrant, refugiada o desplaçada. En igual sentit es considerarà la dona que és objecte de violència quan està embarassada, és discapacitada, menor d’edat, anciana, o està en situació socioeconòmica desfavorable o afectada per situacions de conflictes armats o de privació de la seva llibertat».

12 — Més informació:

• Per indagar en un dels casos més importants a la Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH), el cas *Gonzales Lluy i altres vs. Equador*, vegeu Vargas (2016).

• Per aprofundir en el cas *Beauty Solomon vs. Espanya*, veure Cruells (2015) i Cruells i La Barbera (2016). La sentència es pot consultar al Tribunal Europeu de Drets Humans, 2012, cas *B.S. vs. Spain,* aplicació núm. 47159/08, 24 de juliol de 2012 [disponible en línia]. La traducció al castellà de la sentència, realitzada pels serveis del Departament de Constitucional i Drets Humans de l’Advocacia de l’Estat, es pot consultar en aquest enllaç.

Rocío Medina Martín

Rocío Medina Martín és doctora en Drets Humans, Desenvolupament i Interculturalitat per la Universitat Pablo de Olavide, amb la tesi doctoral *Dones sahrauís: experiències de resistències i agències en un esdevenir feminista descolonial*. Postgraduada en Migracions, Relacions Interètniques i Multiculturalisme pel Departament d'Antropologia Social i llicenciada en Dret per la Universitat de Sevilla, és professora i tècnica de recerca a la Universitat Pablo de Olavide (2004-2018). Actualment és professora lectora a l'Àrea de Filosofia del Dret del Departament de Ciències Polítiques i Dret Públic i membre del Grup de recerca Antígona, drets i societat amb perspectiva de gènere, tots dos pertanyents la Universitat Autònoma de Barcelona. També és docent al màster Erasmus Mundus en Estudis de les Dones i de Gènere de la Universitat de Granada, al màster interuniversitari català en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, al postgrau en Violències Masclistes i el postgrau en Gènere i Igualtat, tots dos de la Universitat Autònoma de Barcelona, entre d'altres màsters i postgraus, com el màster en Feminismes Jurídics (UAB). Ha fet estades de recerca a la Universitat d'Antioquia (Colòmbia), a la Universitat Nacional de Costa Rica i a la Universitat de Harvard (EUA). Actualment resideix a Argentina, investigant a la Facultat de Dret la Universitat de Buenos Aires sobre polítiques antitràfic. Les seves línies de recerca i publicacions han tractat temàtiques vinculades a les teories crítiques dels drets humans, les teories de l'emancipació, l'activisme acadèmic, els feminismes decolonials i, en general, les epistemologies decolonials, postcolonials i feministes. Gran part del seu treball i publicacions s'ha dut a terme en processos d'acompanyament pels drets de les persones immigrants a l'Estat espanyol, de les dones desplaçades internes a Colòmbia, de les dones refugiades sahrauís i de les treballadores sexuals a l'Estat espanyol.